

KAZIMIERA JAWORSKA¹

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

KARDYNAŁ STEFAN WYSZYŃSKI
I KARDYNAŁ BOLESŁAW KOMINEK – WZAJEMNE RELACJE

CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI AND CARDINAL BOLESŁAW KOMINEK
– MUTUAL RELATIONSHIPS

Summary

The paper traces the history of mutual relationships between two eminent figures of the Catholic Church in Poland - the Primate card. Stefan Wyszyński and card. Bolesław Kominek, whose long-standing cooperation was built on concern for the welfare of the Church and nation. The acquaintance, dating back to 1930, was marked by great mutual esteem and confidence. Even at the time when the communists arrested the Primate, the cardinals continued to support each other and share their views in correspondence. Their formal cooperation after 1956 contributed, among others, to the normalizing of Polish – German relations and canonic stabilization of the church administration on the Recovered Territories in 1972.

Keywords: Stefan Wyszyński, Bolesław Kominek, the Catholic Church, Pastoral Letter of the Polish Bishops to their German Brothers

Streszczenie

Artykuł ukazuje relacje pomiędzy wybitnymi postaciami Kościoła katolickiego w Polsce – prymasem Stefanem kard. Wyszyńskim i kard. Bolesławem Kominkiem. Podstawą ich współpracy była troska o dobro Kościoła i narodu. Obydwaj darzyli się szacunkiem i zaufaniem, a początki ich znajomości sięgają 1930 r. Nawet wówczas, kiedy komuniści uwięzili Prymasa, listownie wymieniali poglądy i nawzajem się wspierali. Ich formalna współpraca po 1956 r. przyczyniła się m.in. do unormowania relacji polsko-niemieckich oraz kanonicznej stabilizacji administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych w 1972 r.

Słowa kluczowe: Stefan Wyszyński, Bolesław Kominek, Kościół katolicki, Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich

¹ Dr hab. Kazimiera Jaworska, prof. Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu; kierownik Katedry Historii Wychowania PWT. Zainteresowania naukowe autorki koncentrują się wokół zagadnień związanych z powojenną historią Dolnego Śląska ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Kościoła katolickiego na tym obszarze, a także problematyką laicyzowania młodego pokolenia w Polsce Ludowej. E-mail: kazimiera.jaworska@gmail.com.

WSTĘP

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wzajemnych relacji pomiędzy ważnymi osobistościami Kościoła katolickiego w Polsce w XX w. – kard. Stefanem Wyszyńskim i kard. Bolesławem Kominkiem. Pierwszy z nich – określany mianem Prymasa Tysiąclecia był głową Kościoła katolickiego w Polsce w czasach komunizmu, drugi natomiast to jego współpracownik, rządca tegoż Kościoła na Ziemiach Zachodnich, pierwszy polski kardynał we Wrocławiu. Niemal powszechnie wiadomo o ich współpracy w czasach Soboru Watykańskiego II i w okresie świętowania milenium chrztu Polski. Za najważniejszy efekt ich współdziałania uważa się *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich* inicjujące proces zmian w relacjach polsko-niemieckich, które doprowadziły do usankcjonowania przez Stolicę Apostolską polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Początki ich znajomości sięgają schyłku lat dwudziestych XX w. Wówczas obydwaj uczęszczali na wykłady w Instytucie Katolickim w Paryżu. Również w trudnych dla obydwu latach 1953-1956 nawzajem się wspierali. Od jesieni 1956 r. do wiosny 1974 r. Kominek jako rządca Kościoła wrocławskiego aktywnie uczestniczył w realizowaniu prymasowskiej koncepcji funkcjonowania Kościoła. Ówczesne władze partyjno-państwowe podjęły nawet szereg działań zmierzających do ich poróżnienia. W świetle dostępnych materiałów źródłowych wydaje się, iż bezskutecznie. Nie oznacza to wcale, że we wszystkich kwestiach mieli takie samo zdanie.

Podstawę niniejszej publikacji stanowią głównie materiały źródłowe zgromadzone w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Ponadto została wykorzystana najnowsza literatura naukowa związana z tematem.

1. POCZĄTKI ZNAJOMOŚCI PRZYSZŁYCH KARDYNAŁÓW ORAZ ICH WSPÓŁPRACA DO JESIENI 1956 R.

Obaj hierarchowie należeli do tego pokolenia Polaków, któremu dane było przeżyć dwie wojny światowe. Ich dzieciństwo i wczesna młodość przypadły na schyłek niewoli narodowej. Stefan Wyszyński urodził się i wychował w zaborze rosyjskim², na-

² Stefan Wyszyński urodził się 3.08.1901 r. w Zuzeli, w rodzinie Julianny i Stanisława Wyszyńskich. Jego ojciec był organistą. Stefan był uczniem Gimnazjum im. W. Górskiego w Warszawie, Gimnazjum Męskiego im. P. Skargi w Łomży oraz Liceum im. Piusa X we Włocławku. W latach 1920-1924 studiował w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. 3.08.1924 r. przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1925-1929 odbył studia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, które uwieńczył doktoratem (*Prawa rodziny, Kościoła i państwa do szkoły*). Od 1930 r. pracował w diecezji włocławskiej. W latach 1932-1939 angażował się m.in. w działalność Sodalicii Mariańskiej i chrześcijańskiego uniwersytetu robotniczego oraz redagował „Ateneum Kapłańskie”. Po wybuchu II wojny światowej ukrywał się przed Gestapo. W czasie Powstania Warszawskiego był kapłanem Grupy AK Kampinos oraz szpitala powstańczego w Laskach. Po zakończeniu wojny został rektorem WSD we Włocławku. W latach 1946-1948 był biskupem diecezjalnym lubelskim, w 1948 r. został arcybiskupem metropolitą gnieźnieńskim i warszawskim oraz Prymasem Polski. W 1953 r. otrzymał godność kardynała. Zmarł 28.05.1981 r. w Warszawie (Micewski 2000).

tomiast Bolesław Kominek na ziemiach zaboru pruskiego³. Obaj – jako młodzieńcy – byli świadkami narodzin II Rzeczypospolitej, wielkich zmagających o jej granice oraz problemów wewnętrznych, wysiłków związanych z organizowaniem państwa, kształtowaniem się jego struktur, a także wielkich trudności w przewyżczeniu różnic i podziałów będących konsekwencją zaborów. Odzyskanie przez Polskę niepodległości było szczególnym wydarzeniem w życiu obu przyszłych kapłanów. W roku odzyskania niepodległości S. Wyszyński był uczniem liceum we Włocławku, natomiast B. Kominek był uczniem gimnazjum w Rybniku i chociaż rozpoczął naukę w szkole niemieckiej, to maturę zdał już w wolnej Polsce. Na okres dwudziestolecia międzywojennego przypadały ich studia teologiczne uwieńczone święceniami kapłańskimi, studia zagraniczne, obrony doktoratów oraz pierwsze doświadczenia duszpasterskie.

W 1930 r. przyszli kardynałowie byli studentami Instytutu Katolickiego w Paryżu (Sztandar 2001, 16). Był to także czas ich bliższego poznania oraz fundament ich dalszego współdziałania. Dla ks. Wyszyńskiego była to również możliwość poznania śląskiej mentalności i pobożności (Dziurok 2011, 38). Prymas wspominał o początkach tej przyjaźni i współpracy dla dobra Kościoła w kazaniu pogrzebowym wygłoszonym nad trumną kard. Kominka. Wypowiedział wówczas następujące słowa:

„I tam [w Paryżu] po raz pierwszy poznałem Ks. Bolesława, gdy przez dłuższy czas razem uczęszczaliśmy na wykłady katolickich społeczników, prowadzących wykłady z zakresu polityki społecznej, socjologii katolickiej, ekonomii społecznej (...). Wtedy dostrzegłem w licznych rozmowach, gdyśmy nieraz włączyli się nad Sekwaną, że Ks. Kominek przyjechał szukać w Paryżu pogłębienia swej wrażliwości filozoficzno-społecznej, pogłębienia wiedzy o pracy, o problemach pracy, o trudzie ludzkim (...). Byliśmy sobie bliscy zainteresowaniami i pracowaliśmy wspólnie przez dłuższy czas w tej właśnie dziedzinie. Ale później się to powtarzało. Gdy po otrzymaniu doktoratu Ks. Bolesław wrócił do kraju, powierzono mu doniosłe obowiązki. Spotykaliśmy się często na różnych posiedzeniach, konferencjach Akcji Katolickiej, Apostolstwa Świeckich; a nawet niekiedy w Radzie Społecznej przy Prymasie Polski, gdzie Ks. Kominek był zapraszany z referatami. Widzieliśmy, że ma duszę na wskroś społecz-

³ Bolesław Kominek urodził się 23.12.1903 r. w Radlinie, w śląskiej rodzinie Katarzyny i Franciszka Kominków. Jego ojciec był górnikiem i posiadał niewielkie gospodarstwo rolne. Bolesław był uczniem gimnazjum w Rybniku. W latach 1923-1927 studiował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Święcenia kapłańskie przyjął 11.09.1927 r. W latach 1927-1930 studiował w Instytucie Katolickim w Paryżu, gdzie uzyskał licencjat z nauk społecznych i doktorat z filozofii (*La philosophie de R. Eucken à la lumière du Thomisme*). Od 1930 r. pracował w diecezji katowickiej, angażując się m.in. w działalność Akcji Katolickiej, redagowanie „Gościa Niedzielnego” i miesięcznika „Akcja Katolicka na Śląsku”. Po wybuchu II wojny światowej przebywał w Lublinie, a następnie na Górnym Śląsku, gdzie uczestniczył w organizowaniu pomocy dla jeńców wojennych i więźniów obozów koncentracyjnych. Wiele wskazuje na to, że był także kapłanem Armii Krajowej na Górnym Śląsku i pełnomocnikiem rządu na emigracji ds. kościelno-społecznych. 15.08.1945 r. został administratorem apostolskim Śląska Opolskiego. Nominację biskupią do Wrocławia otrzymał 28.04.1951 r. W 1972 r. został metropolitą wrocławskim, a 5.03.1973 r. otrzymał kapelusze kardynałski. Zmarł 10.03.1974 r. we Wrocławiu (Swastek 1998, 69-109).

ną; że nie byłby szczęśliwym, gdyby był tylko osobiście zadowolony. Jemu potrzebna była społeczna radość, bo miał usposobienie na wskroś społeczne, wrażliwość społeczną. (...) Tej sprawie poświęcił Ks. Kominek wiele uwagi. I to odbiło się na Jego zainteresowaniach, na Jego publicystyce, piśmiennictwie, referatach i pracy społecznej. Dał tej skłonności swojej wyraz do ostatka, gdy jeszcze jako przewodniczący Komisji Duszpasterstwa Ogólnego przy Konferencji Episkopatu Polski, bardzo często informował księży biskupów o zachodzących przemianach, ujawniających się prądach i dążeniach współczesnego świata, jakby ten świat mógł być lepszy, sprawiedliwszy. A Jego udział na Synodzie Biskupów w Rzymie zaznaczył się właśnie dalszym ciągiem tego samego nurtu, gdzie zabierał głos w dyskusji na temat: o sprawiedliwość w świecie współczesnym” (Wyszyński 1974, 273-274).

Dla obu kardynałów oraz całego ich pokolenia szczególną wartość stanowiło państwo, które zaledwie po dwudziestu latach istnienia ponownie przestało istnieć, a naród polski doświadczał dramatu okupacji niemieckiej i sowieckiej. I znów Polacy podjęli działania, których celem było odzyskanie niepodległego i suwerennego państwa. Wówczas obaj zaangażowali się w działania służące sprawie polskiej i pomocy ludności poszkodowanej. Zakończenie koszmaru wojennego z jednej strony powodowało ich wielką radość, ale przeobrażenia powojenne – nowe granice, nowy ustrój, nowi sojusznicy, nowe realia polityczne – nie do końca pozwalały im optymistycznie spoglądać w przyszłość.

Rok 1945 zainicjował również nowy rozdział w dziejach Kościoła katolickiego w Polsce, którego działalność ograniczały ramy wyznaczone przez reżim komunistyczny propagujący ideologię zdecydowanie przeciwną chrześcijaństwu (Zieliński i Bober 2009, 21-25). W tym czasie szczególnie ważna była postawa duchowieństwa i wzajemne relacje w tym gremium. W szczególnie trudnym dla polskiego Kościoła okresie (1948-1956) obaj hierarchowie nadal darzyli się wzajemnym zaufaniem. W latach 1948-1951 była to oficjalna współpraca pomiędzy abp Wyszyńskim jako Prymasem Polski a ks. inf. Kominkiem – jako administratorem apostolskim Śląska Opolskiego. 26 stycznia 1951 r. komuniści usunęli ks. Kominka z Opola i zakazali pobytu na Opolszczyźnie (Hanich 2012, 152). Podobnie potraktowali również pozostałych administratorów apostolskich mianowanych przez kard. Augusta Hlonda w 1945 r. Decyzje o usunięciu prawowitych administratorów z administratur apostolskich na Ziemiach Zachodnich i Północnych i powołanie na ich miejsce księży usłużnych władzy komunistycznej postawiły Prymasa w trudnej sytuacji. Aby uniknąć schizmy w łonie polskiego Kościoła katolickiego, zaakceptował te zmiany, ale wiosną 1951 r. poprosił papieża Piusa XII o nominacje biskupie dla czterech spośród pięciu administratorów apostolskich, w tym także dla ks. Kominka. Ówczesne władze partyjno-państwowe nie uznały jednak tych godności (Jaworska 2009, 80-81). W rezultacie ks. Kominek jako biskup-nominat, który miał objąć rządy w administraturze apostolskiej Dolnego Śląska, przyjął sakrę biskupią potajemnie 10 października 1954 r. w kaplicy biskupa przemyskiego,

a stolicę biskupią we Wrocławiu objął dopiero po zmianach politycznych, które dokonały się w Polsce jesienią 1956 r. (Hanich 2012, 152).

Od końca stycznia 1951 r. przez kilka miesięcy ks. Kominek był internowany w Lubiniu, a następnie do jesieni 1956 r. pracował na terenie archidiecezji krakowskiej, wypełniając tam rozmaite zadania duszpasterskie i administracyjne (Kopiec 2016, 24-26). W tym czasie, pomimo wielkich trudności, kontaktował się z Prymasem i był dla niego również źródłem wiedzy na temat sytuacji w administraturze opolskiej (AIPNWr 024/9161, t. 2, 209).

W dotychczasowych badaniach naukowych pomijany był wątek ich po-tajemnej współpracy w okresie, kiedy Prymas był więziony przez komunistów (1953-1956). W trakcie kwerendy archiwalnej autorka niniejszego opracowania natrafiła na odpis listu Prymasa do ks. Kominka sporządzony przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa (AIPNWr 024/8161, t. 2, 216-220). List ten został napisany w Komańczy 8 czerwca 1956 r. i był odpowiedzią na cztery wcześniej otrzymane listy – z 13 marca, 29 maja, 1 czerwca i 4 czerwca [zapewne 1956 r.]. Treść listu wskazuje, iż obaj hierarchowie byli pewni perlustracji ich korespondencji. Dlatego też niektóre sformułowania nie są jednoznaczne i posiadają głębszą wymowę, doskonale zrozumiałą, ale tylko dla korespondujących. Prymas, pisząc ten list, używał takiego języka, który nie wzbudzał niepokoju łamiących tajemnicę korespondencji. Na wstępie podkreślił: „jestem wdzięczny za każde słowo, gdyż każde z nich wyprowadza mnie z tego zakopanego świata, w którym żyję obecnie” (AIPNWr 024/8161, t. 2, 216). Ponadto w sposób szczególny dziękował za informacje, które umożliwiły mu orientację w ówczesnych przemianach religijnych dokonujących się nie tylko w Polsce.

Uwięziony Prymas nadal czuł się głową Kościoła katolickiego w Polsce. Pomimo wielkich trudności przygotowywał strategię działania Kościoła, którą zamierzał realizować po powrocie na stolicę prymasowską. W świetle przywołanego dokumentu można powiedzieć, iż bp Kominek był tą osobą, z którą konsultował owe projekty. Wobec dostrzegalnych od wiosny 1956 r. symptomów przeobrażeń w funkcjonowaniu partii i państwa, kard. Wyszyński przewidywał, iż wkrótce dojdzie do głębszych przemian. Mając powyższe na względzie, uważał za konieczne opracowanie nowego katechizmu oraz literatury religijnej, ale pisanej językiem dostosowanym do poziomu poszczególnych środowisk i uwzględniającym negatywne skutki indoktrynacji mijającej już epoki w zakresie znaczenia pojęć społecznych. Właśnie w omawianym dokumencie Prymas dziękował za przesłaną nową wersję katechizmu. Informował również o swoich przemyśleniach dotyczących zmian w formowaniu duchowieństwa, które miały być realizowane poprzez kursy duszpasterskie i rekolekcje kapłańskie (AIPN Wr 024/8161, t. 2, 217). Ponadto wskazywał na potrzebę zmian w procesie formacji seminaryjnej przyszłych kapłanów oraz pewnej korekty w funkcjonowaniu zakonów. Sugerował nawet ks. Kominkowi, aby poprzez ks. dyrektora Dąbrowskiego skłonił przełożonych do wysyłania zakonnic na kursy prawa (AIPNWr 024/8161, t. 2, 219-220). (Chodzi

tutaj zapewne o ks. Bronisława Dąbrowskiego, który był wówczas dyrektorem Biura Sekretariatu Episkopatu, a wcześniej już kierował Wydziałem Spraw Zakonnych przy Sekretariacie Prymasa Polski). Odnosząc się do artykułów publikowanych wówczas w „Kierunkach” i „Po prostu” dotyczących „postępowych katolików” oraz wypowiedzi Bolesława Piaseckiego, wyraźnie potępił zasady tego ruchu, a ich współdziałanie z władzami komunistycznymi ocenił jako istotne zagrożenie dla instytucji Kościoła (AIPNWr 024/8161, t. 2, 218-219).

Prezentowany dokument wskazuje, iż obaj hierarchowie już wcześniej wymieniali poglądy na temat ewentualnych okoliczności powrotu Prymasa z miejsca uwięzienia. Kardynał dał do zrozumienia, że jego uwięzienie stanowi symbol prześladowań Kościoła w Polsce, a swoją nieugiętą postawą chciał zachęcać „chwyjnych katolików” do wytrwania (AIPNWr 024/8161, t. 2, 219). Ponadto zasugerował bp. Kominkowi, aby poinformował matkę o swojej nominacji i potajemnej konsekracji biskupiej. Obszerny list kończą następujące słowa:

„I ja jeszcze miałbym wiele do powiedzenia, ale papier jest lichym pośrednikiem. Mogę bardzo żałować, że droga do Komańczy jest dla Ekscelencji zamknięta. (...) Zaufajmy dobroci Bożej. Modłę się za ks. Biskupa i za wszystkie prace, które raczy prowadzić. Raduję się łaską pracy dla Ekscelencji, łaską, o której dla siebie nie śmiem prosić, gdyż tak ją widzę wielką. Ślę słowa braterskiego oddania in caritate – + Stefan Kard. Wyszyński” (AIPNWr 024/8161, t. 2, 220).

Według dopisku funkcjonariusza przygotowującego odpis, do listu była dołączona kartka z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej. Na jej odwrocie Prymas napisał słowa błogosławieństwa dla biskupa wrocławskiego i zapewnienie o codziennej modlitwie w godzinę Apelu Jasnogórskiego.

2. WSPÓŁPRACA HIERARCHÓW W LATACH 1956-1974

Nowy etap dobrego współdziałania B. Kominka z kard. Wyszyńskim na rzecz Kościoła rozpoczął się jesienią 1956 r. i trwał nieprzerwanie do śmierci pierwszego z nich. Na fali przeobrażeń politycznych, które dokonały się w Polsce jesienią 1956 r., kard. Wyszyński powrócił do Warszawy i objął wszystkie funkcje sprawowane do chwili uwięzienia: ordynariusza archidiecezji warszawskiej i gnieźnieńskiej, prymasa Polski, przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski (Eisler [2000], 35). Zaraz po powrocie przystąpił do realizacji wypracowanej w czasach uwięzienia koncepcji funkcjonowania Kościoła, któremu przewodził. Biskup Kominek, jak wspomina jego sekretarz ks. Jan Krucina, liczył się z wielkimi ideami Prymasa (Śluby Jasnogórskie, Wielka Nowenna, Nawiedzenie Ikony Jasnogórskiej, Millennium Chrztu, okoliczności Roku Świętego). Z wielkim zaangażowaniem uczestniczył w ich realizacji nie tylko jako rządca Kościoła wrocławskiego, ale także jako przewodniczący Komisji Duszpasterskiej, którą tworzyło niemal 30 biskupów reprezentujących różne profile duszpasterstwa. Dbał o to, aby „każdoroczny plan

miął założenia ideowo-teologiczne, zastosowanie praktyczne, ciągle, harmonogram akcji, plan kaznodziejski, itp. (...) Opracowane projekty były dyskutowane, uchwalane potem przez całą Konferencję Episkopatu, wreszcie na spotkaniach z referentami diecezjalnymi oraz ogólnopolskimi duszpasterzami specjalistycznymi przekazywane i asymilowane. Była to niemała machina, w której abp Kominek stawiał na współpracę grupową, zaś części jej zadań, ich opracowanie powierzał zespołom specjalistycznym” (Nitecki i Krucina 2005, 28).

Wielkim wydarzeniem w dziejach Kościoła powszechnego oraz istotnym aspektem współpracy między oboma hierarchiami był Sobór Watykański II (1962-1965). Wywarł on także znaczny wpływ na sytuację Kościoła w Polsce. Prymas chciał, aby w miarę możliwości uczestniczyli w nim wszyscy biskupi polscy, ale ze względu na politykę wyznaniową państwa, jego zamiysł nie został zrealizowany (szerzej: Rutkowski 2014). Sam uczestniczył we wszystkich sesjach soborowych i jako jedyny Polak wchodził w skład Komisji Przygotowawczej. Był też członkiem Komisji Koordynacyjnej i poszerzonego Prezydium Vaticanum II. Ponieważ 17 października 1962 r. otrzymał nominację na członka Sekretariatu *extra ordinem* i nie mógł należeć do żadnej komisji soborowej, zaproponował, aby jego miejsce w Komisji do Spraw Apostolstwa Świeckich, Prasy i Widowisk zajął abp Bolesław Kominek oraz bp Herbert Bednorz z Katowic. Zdaniem Prymasa, za kandydaturą arcybiskupa wrocławskiego przemawiało nie tylko jego dobre wykształcenie, ale także niezłe doświadczenie w zakresie znajomości roli i znaczenia laikatu w Kościele. Zadał nawet o to, aby nominacje zostały osobiście ogłoszone przez samego papieża Jana XXIII (Pater 2015, 110).

Sobór Watykański II od samego początku był również ważnym etapem w zmaganiach Episkopatu Polski o kanoniczne uregulowanie statusu polskiej administracji kościelnej na zachodnich i północnych rubieżach Polski (Mandziuk 2016a, 180). Był to problem bardzo skomplikowany, a jedną z kluczowych postaci, która przyczyniła się do jego rozwiązania – oprócz Prymasa – był abp Kominek. Doskonale zdawał on sobie sprawę z ówczesnej sytuacji państwa polskiego oraz Kościoła działającego w jego granicach, a sam doświadczał trudności związanych z funkcjonowaniem nieustabilizowanej kanonicznie polskiej administracji kościelnej. Zgodnie z zasadami działania Stolicy Apostolskiej dopiero podpisanie układu polsko-niemieckiego z Republiką Federalnych Niemiec uznającego zachodnią granicę Polski umożliwiało wszczęcie procedury zakończonej wydaniem stosownej bulli. Porozumienie akceptujące granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej zawarte pomiędzy Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną w 1950 r. nie wypełniało formuły watykańskiej. Zmiana w stosunkach pomiędzy PRL a RFN w ówczesnych uwarunkowaniach międzynarodowych wydawała się wręcz niemożliwa. W tej sytuacji spotkania i rozmowy uczestniczących w sesjach soborowych biskupów z Polski i Niemiec stwarzały okazję do podjęcia bardzo trudnego tematu pojednania polsko-niemieckiego niecałe dwadzieścia lat od zakończenia działań wojennych (Jaworska 2016, 31).

Jak już wspomniano, ważną rolę w próbach rozwiązania tego problemu przewidziano dla abp. Kominka. Biskupi polscy wraz z Prymasem uznawali go za eksperta w zakresie stosunków polsko-niemieckich. Pochodzenie, wykształcenie, suma jego doświadczeń życiowych oraz cechy osobowości sprawiły, iż powierzyli jemu przewodniczenie Komisji Episkopatu do spraw Ziem Zachodnich i Północnych (Jaworska 2009, 429). Potwierdzeniem kompetencji przewodniczącego do kierowania tą specyficzną komisją są także słowa ks. Kruciny:

„Kominek wyrastał wśród wartości religijnych splecionych ściśle z kulturą narodową. Przeszła ona w jego rodzinnych stronach wysoką próbę bezpośredniego sąsiedztwa z żywiołem niemieckim. Dlatego nie miał wątpliwości, po której stronie jest jego miejsce. Była to przynależność wrodzona i równocześnie hartowana. Jednak nie było w nim nic z szowinisty. Wydawało się nieraz, że zna Niemców lepiej aniżeli oni samych siebie. Dlatego zdawał sobie sprawę z zagrożenia dla Polski – ale również z ich miejsca w Europie. Stawiał im przeto wysokie wymagania” (Krucina 2005, 47).

Biskup Kominek wkrótce po objęciu sterów Kościoła wrocławskiego stał się inspiratorem i organizatorem szeregu przedsięwzięć o charakterze religijnym i edukacyjnym związanych z przeszłością, teraźniejszością i perspektywami Ziem Zachodnich. Były to m.in. konferencje, wystawy, a także prelekcje wygłaszane w Radiu Watykańskim, spotkania z reprezentantami różnych środowisk niemieckich, które przyjeżdżały do Wrocławia, oraz uroczystości z okazji kolejnych jubileuszy polskiego Kościoła na tych ziemiach. Te działania wywoływały protesty przede wszystkim ze strony gremiów ziomkowskich w RFN. Podejmowane przez ordynariusza wrocławskiego próby zbliżenia z Kościołem katolickim w RFN stały się również przedmiotem ostrej krytyki ze strony funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w Polsce, chociaż nie mieli oni wątpliwości, że był on zwolennikiem przynależności tego obszaru do Polski (Jaworska 2016, 32-40).

Jednak ten najbardziej kompetentny spośród polskich hierarchów w zakresie szeroko rozumianej problematyki polsko-niemieckiej nie mógł uczestniczyć we wszystkich sesjach soborowych, ponieważ władze PRL odmówiły mu wydania paszportu. Pomimo interwencji kard. Wyszyńskiego przywołującego różne argumenty przemawiające za tym, że obecność rządcy Kościoła wrocławskiego na II sesji soborowej jest konieczna, władze nie zmieniły zdania (Jaworska 2006, 161-181). Z tego samego powodu abp Kominek nie uczestniczył również w III sesji soborowej (Pater 2015, 114-115). Słowa dezaprobaty wobec decyzji polskich władz kard. Wyszyński wyraził w rozmowie z ambasadorem Adamem Willmanem w listopadzie 1964 r. Jego zdaniem, nieobecność arcybiskupa osłabiła pozycję Episkopatu Polski w sprawie Ziem Zachodnich. Należy zauważyć, że chociaż władze komunistyczne odmówiły wydania paszportów umożliwiających uczestnictwo w sesjach soborowych wielu polskim biskupom, to interwencja Prymasa dotyczyła tylko abp. Kominka (Mutor 2013, 86). Z pewnością dowodzi to nie tylko bliskich

relacji hierarchów, ale także świadczy o uznaniu kard. Wyszyńskiego dla wiedzy, zaangażowania, znajomości realiów przygranicznych oraz – co warto zaakcentować – wyczucia dyplomatycznego rządcy Kościoła wrocławskiego. Tym samym Prymas Tysiąclecia widział w abp. Kominku ważnego współpracownika w realizacji tak istotnego zadania dla dobra Kościoła i państwa.

Status polskiego Kościoła na wspomnianych ziemiach był problemem nie tylko na płaszczyźnie międzynarodowej, ale także w stosunkach między państwem a Kościołem na gruncie krajowym. Prymas z wielką determinacją, przy okazji każdej wizyty w Watykanie czynił zabiegi, aby został on rozwiązany. Stanowisko Stolicy Apostolskiej w tym względzie było niezmiennie i za każdym razem słyszał, że bulla likwidująca status tymczasowości polskiej administracji kościelnej na tych ziemiach nie zostanie wydana przed zawarciem układu pomiędzy PRL a RFN (Jaworska 2009, 420-423). Warto w tym miejscu wspomnieć, iż powodem takiego stanu rzeczy był nie tylko formalizm dyplomacji watykańskiej, ale także silne wpływy Episkopatu Niemiec w Kurii Rzymskiej. Z tego względu należało szukać rozwiązania, które skłoniłoby biskupów niemieckich do zaakceptowania ustaleń Konferencji Poczdamskiej, co bez wątpienia nie byłoby zignorowane zarówno przez Watykan, jak i rządzącą w RFN chadecję. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można było przewidywać, że realizacja tego planu wiodła w kierunku zawarcia układu polsko-niemieckiego. Ten z kolei byłby wielkim sukcesem Episkopatu Polski i wzmacniałby jego pozycję wobec władz partyjno-państwowych. Tak więc pojednanie pomiędzy narodem polskim i niemieckim mogło zapoczątkować nowy rozdział zarówno w dziejach Europy, jak i Kościoła katolickiego w Polsce. Wiele wskazuje na to, że autorem pomysłu na rozwiązanie tego swoistego „węzła gordyjskiego” był abp Kominek, który przekonał Prymasa, aby w soborowej atmosferze, w związku ze zbliżającym się jubileuszem milenium chrztu Polski, wystosować list do Episkopatu Niemiec, inicjując tym samym proces pojednania pomiędzy obydwojema narodami (Dudek i Gryz 2006, 217-218).

W rezultacie, 18 listopada 1965 r. obecni na Soborze biskupi polscy wystosowali do episkopatów 56 krajów zaproszenie na kościelne uroczystości milenijne. Tekst *Orędzia biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim* opracował abp Kominek (Mandziuk 2016b, 61). Ten dokument, którego istotę znał papież Paweł VI, był napisany z woli prymasa Wyszyńskiego, omawiany i korygowany w gronie biskupów polskich, a także skonsultowany z biskupami niemieckimi (Szerzej: „*Wokół Orędzia*”. *Kardynał Bolesław Kominek – prekursor pojednania polsko-niemieckiego* 2009). Wywołał on wielkie poruszenie na ówczesnej arenie międzynarodowej i spowodował ostry konflikt między państwem a Kościołem w Polsce (Pater 2015, 121-126). Z powodu orędzia ówczesna ekipa rządowa z Władysławem Gomułą na czele rozpętała w całym państwie wielką kampanię antykościelną wymierzoną przede wszystkim w osobę Prymasa, a także w abp. Kominka jako autora tekstu (Mandziuk 2014, 317). Z tego powodu szczególnych szykan doznał również Kościół wrocławski, a jedną z nich był największy

w kraju pobór do wojska kleryków z Wyższego Seminarium Duchownego (Jaworska 2009, 211).

Tak mocno krytykowane przez komunistów orędzie w nieodległej perspektywie przyczyniło się do zmiany sytuacji na arenie międzynarodowej (Łysakowski 2011, 72). 7 grudnia 1970 r. został zawarty układ pomiędzy PRL a RFN, który po ratyfikacji wszedł w życie 2 czerwca 1972 r. Na tej podstawie 28 czerwca tego samego roku papież Paweł VI usankcjonował polską administrację kościelną na ziemiach Zachodnich i Północnych. Fakt ten był po części rezultatem kościelnego aktu pojednania, którego oczekiwali kard. Wyszyński i kard. Kominek jako główni autorzy orędzia. Wynikał on z ducha tego dokumentu i konsekwencji Prymasa w dążeniu do uporządkowania polsko-niemieckiego sąsiedztwa (Osękowski 2001, 32).

Wzajemne dobre relacje między Prymasem a kard. Kominkiem nie pozostały oczywiście niezauważone przez rządzących państwem. Postawy oraz działania podejmowane przez obu hierarchów były permanentnie obserwowane. Świadczy o tym także dokumentacja wytworzona przez aparat bezpieczeństwa. Znajduje się w niej potwierdzenie informacji, że rzadca Kościoła wrocławskiego posiadał mocną pozycję w Episkopacie Polski (AIPNWr 024/8161, t. 5, 107) i był „oceniany (...) jako prawa ręka prymasa Wyszyńskiego, który faktycznie docenia jego energię i ideowość” (AIPNWr 024/8161, t. 9, 16). Pod koniec 1970 r. funkcjonariusze SB dostrzegali, że na przestrzeni lat stosunek Kominka do Prymasa nie ulegał zasadniczym zmianom (AIPNWr 024/8161, t. 12, 12).

Można zatem przypuszczać, że wzajemne relacje obu hierarchów oraz opór, jaki konsekwentnie stawiali wobec poczynań władz komunistycznych, stanowiły jeden z aspektów, który spowodował, iż w latach 1957-1974 owe władze podejmowały szereg działań zmierzających do ich poróżnienia. W świetle dostępnych źródeł wydaje się, że bezskutecznie. Ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania, wskazane zostaną tylko spektakularne przykłady. Otóż, kiedy w początkach lat siedemdziesiątych prawdopodobna była decyzja Watykanu o mianowaniu trzeciego kardynała w Polsce, wśród potencjalnych nominatów wymieniano abp. Kominka oraz bp. Ignacego Tokarczuka z Przemyśla. Tę informację wykorzystała SB do opracowania misternego planu skłócenia Prymasa i kard. Karola Wojtyły z potencjalnymi kandydatami. Zakrojone na szeroką skalę działania były realizowane w określonych kręgach duchowieństwa niższego w archidiecezji wrocławskiej i krakowskiej oraz diecezji przemyskiej (AIPNWr 024/8161, t. 26, 20-28).

Władze komunistyczne nie ustawały w działaniach zmierzających do poróżnienia Prymasa z głową Kościoła wrocławskiego także po uzyskaniu przez niego godności kardynalskiej. Wkrótce po tym wydarzeniu funkcjonariusze SB rozpow szechniali wśród duchowieństwa dolnośląskiego pogłoskę, że kard. Kominek zostanie papieżem. Zależało im, aby informacja ta dotarła do kard. Wyszyńskiego (AIPNWr 024/8161, t. 11, 23).

Obaj kardynałowie różnili się nieco w spojrzeniu na Śląsk i jego historię. Prymas podkreślał „odwiecznie polski charakter ziem zachodnich”, natomiast kard.

Kominek w kulturze duchowej Śląska dostrzegął, obok wpływów kultury polskiej, także elementy kultury czeskiej, morawskiej, niemieckiej i łużyckiej (Olszar 2001, 59). Jego spojrzenie na historię i kulturę materialną oraz duchową ludności śląskiej było zbieżne ze stanowiskiem prymasa Hlonda – również Górnoszlązaka (Swastek 1998, 101). W żadnym jednak przypadku odmiennych spostrzeżeń nie można kwalifikować jako konfliktu. Wspomniany już ks. Krucina w odpowiedzi na pytanie, jak układała się współpraca kard. Kominka z Prymasem Tysiąclecia, który tak wiele uczynił dla Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych, powiedział:

„Sprawa jest arytmetycznie prosta. Wszystko, także poczynania Kominka wobec Niemców, odbywały się za wiedzą, a niekiedy i z upoważnienia Prymasa. Wiele spraw trzeba było również przygotować również i w Rzymie, Kolonii czy Monachium, zanim mogły otrzymać prymasowską pieczęć. Co mogło wówczas brzmieć inaczej? Prymas argumentował historycznie, Kominek wysuwał racje egzystencjalne. Różnica z punktu widzenia wielkiej strategii Kościoła, raczej drobna, dotyczyła także Fakultetów. Prymas stawiał na KUL i bał się decentralizacji. Wojtyła i Kominek być może bardziej przewidywali, że przyjdzie czas, kiedy każdy ksiądz będzie potrzebował magisterium, a szkoły będą musiały wypełniać zastępy katechetów i dyplomowanych pedagogów religii, a do tego nie trzeba nic innego jak teologicznego szkolnictwa akademickiego – jak rozwija się ono dziś w całej Polsce” (Nitecki i Krucina 2005, 35).

ZAKOŃCZENIE

Kardynałowie – Stefan Wyszyński i Bolesław Kominek – bez wątpienia należą do grona wybitnych hierarchów Kościoła katolickiego. Pomimo iż przyszło im żyć w bardzo trudnych i skomplikowanych czasach, nie zatracili istoty swojego powołania kapłańskiego, a w swoich działaniach mieli na uwadze przede wszystkim dobro ludzi skrzywdzonych obiema wojnami światowymi oraz ich skutkami. Służąc Kościołowi katolickiemu, mieli na uwadze również państwo, chociaż nie identyfikowali się z jego założeniami ideologicznymi. Spektakularnym efektem ich współdziałania było *Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich*, które zainicjowało przemiany w relacjach polsko-niemieckich i przyczyniło się do usankcjonowania przez Watykan polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Fundamentem ich dobrej współpracy była przyjaźń poddana próbie przez funkcjonariuszy komunistycznego państwa oraz rozumienie istoty funkcjonowania Kościoła w skomplikowanych realiach polityczno-społecznych w Europie w XX w.

BIBLIOGRAFIA:

I. ŹRÓDŁA:

ARCHIWUM INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ ODDZIAŁ WE WROCŁAWIU

AIPN Wr 024/9161, t. 2, 209: *Wyciąg z doniesienia Nr 3/24.*

AIPN Wr 024/8161, t. 2, 216-220: */Odpis/[Komańcza, 8.VI.1956, list Prymasa S. Wyszyńskiego do bp. B. Kominka, zam. w Krakowie, Dom SS Urszulanek; mps].*

AIPN Wr 024/8161, t. 5, 107-108: *Wyciąg t.w. „Gustaw” z dnia 30.08.1962 r.*

AIPN Wr 024/8161, t. 9, 16: *Analiza materiałów w sprawie „krypt. „Dyplomata”.*

AIPN Wr 024/8161, t. 11, 23: *Informacja [Dzierżoniów, 8.09.1973].*

AIPN Wr 024/8161, t. 12, 139-215: *Charakterystyka działalności arcybiskupa Kominka w roku 1970.*

AIPN Wr 024/8161 t. 26, 20-28: *Plan [Wrocław, 24.01.1973, tajne, spec. znaczenia].*

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Wyszyński, Stefan. 1974. Nad trumną kardynała Bolesława Kominka. W: *Dei virtus*, red. Jan Krucina, 269-276. Wrocław: Wrocławska Księgarnia Archidiecezjalna.

II. OPRACOWANIA

Dudek, Antoni i Ryszard Gryz. 2006. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*. Kraków: Znak.

Dziurok, Adam. 2011. Śląskie drogi prymasa Wyszyńskiego. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 10(131), 39-49.

Eisler, Jerzy. [2000]. Hierarchowie Kościoła katolickiego wobec kryzysów politycznych 1956, 1968, 1970. W: *Społeczeństwo – państwo – Kościół (1945-2000). Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej, Szczecin, 15-16 VI 2000 r.*, red. Arkadiusz Kawecki, Krzysztof Kowalczyk i Artur Kubaj, 123-136. Szczecin: Stowarzyszenie Absolwentów US.

Hanich, Andrzej. 2012. *Ksiądz infułat B. Kominek, pierwszy administrator apostołski Śląska Opolskiego (1945-1951)*, Opole: Państwowy Instytut Naukowy – Instytut Śląski.

Jaworska, Kazimiera. 2006. Sprawa odmowy wydania paszportu dla arcybiskupa Bolesława Kominka w 1963 r. *Perspectiva*, 2(9), 161-181.

Jaworska, Kazimiera. 2009. *Relacje między państwem a Kościołem w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956-1974*. Legnica: Biblioteka Diecezji Legnickiej.

Jaworska, Kazimiera. 2016. Zaangażowanie Kardynała Bolesława Kominka w stabilizowanie polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich Północnych (1945-1965). W: *Europa Ojców założycieli a teraźniejszość kontynentu*, red. Robert Goczał, Kazimierz Papciak i Włodzimierz Wołyniec, 29-42. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.

- Kopiec, Jan. 2016. Kardynał Bolesław Kominek (1903-1974). W służbie braterskiego pojednania. W: *Europa Ojców założycieli a teraźniejszość kontynentu*, red. Robert Goczał, Kazimierz Papciak i Włodzimierz Wołyniec, 19-28. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.
- Krucina, Jan. 2005. Przywoływał nowe czasy. W: *Szkice do portretu. Kardynał Bolesław Kominek*, red. Jan Krucina, 37-50. Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Łysakowski, Piotr. 2011. Prymas Wyszyński. Twórca polsko-niemieckiego dialogu i pojednania. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 10(131), 72-83.
- Mandziuk, Józef. 2014. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*, t. 4: *Czasy najnowsze*, cz. 2: *Od 1956 do 2014*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Mandziuk, Józef. 2016a. Pojednanie polsko-niemieckie w wizji kardynała Bolesława Kominka. *Perpectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, 1(28), 171-187.
- Mandziuk, Józef. 2016b. Początek drogi do pojednania polsko-niemieckiego (w 50-lecie wymiany listów biskupów polskich i niemieckich). *Świdnickie Studia Teologiczne*, 1, 57-70.
- Micewski, Andrzej. 2000. *Stefan Kardynał Wyszyński*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- Mutor, Marek. 2013. Działalność wrocławskiego biskupa Bolesława Kominka w Rzymie w latach 1960-1972. W: *Droga do stabilizacji polskiej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej. W 40. Rocznice wydania konstytucji apostolskiej Pawła VI Episcoporum Poloniae coetus*, red. Wojciech Kucharski, 83-100. Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”.
- Nitecki, Piotr i Jan Krucina. 2005. Kościół był jego pasją. W: *Szkice do portretu. Kardynał Bolesław Kominek*, red. Jan Krucina, 25-36. Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Olszar, Henryk. 2001. Stefan Kardynał Wyszyński o współczesnych kardynałach ze Śląska rodem. W: *Śląsk w okresie posługi prymasa Stefana kardynała Wyszyńskiego. Materiały posesyjne*, red. Józef Śliwiok i Zbigniew Sztandar, 47-60. Katowice: Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. W. Roździeńskiego.
- Osękowski, Czesław. 2001. Ks. Prymas Stefan Wyszyński wobec stosunków polsko-niemieckich. W: *Stefan Kardynał Wyszyński wobec Ziem Zachodnich i Północnych oraz stosunków polsko-niemieckich. W 100-lecie urodzin Prymasa Tysiąclecia*, red. Tadeusz Dzwonkowski, 20-32. Poznań: Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”, Garmond Oficyna Wydawnicza.
- Pater, Józef. 2015. Arcybiskup Bolesław Kominek i jego udział w obradach Soboru Watykańskiego II. W: *Studia Soborowe: historia i recepcja Vaticanum II*, t. 2, cz. 2., red. Michał Białkowski, 93-128. Toruń: Łoś GroupMedia.

- Rutkowski, Piotr. 2014. *Polscy biskupi jako Ojcowie Soboru Watykańskiego II*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Swastek, Józef. 1998. *Rządcy archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1995*. Wrocław: Papieski Fakultet Teologiczny.
- Sztandar, Zbigniew. 2001. Życie spełnione. Rozważania nad faktami z biografii Stefana kardynała Wyszyńskiego. W: *Śląsk w okresie posługi prymasa Stefana kardynała Wyszyńskiego. Materiały posesyjne*, red. Józef Śliwiok i Zbigniew Sztandar, 13-30. Katowice: Wszechnica Górnośląskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk im. W. Roździeńskiego.
- „Wokół Orędzia”. *Kardynał Bolesław Kominek - prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. Wojciech Kucharski i Grzegorz Strauchold. 2009. Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”.
- Zieliński, Zygmunt i Sabina Bober. 2009. *Kościół w Polsce 1944-2007*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.